

ББК 63.4 я5 (Укр.)
УДК 902
А 87

Редакційна колегія: член-кореспондент НАН України С.Д. Крижицький
член-кореспондент НАН України О.П. Моця
д.і.н. Д.Н. Козак
д.і.н. Г.Ю. Івакін
д.і.н. Л.Л. Залізник
д.і.н. В.В. Отрощенко
д.і.н. О.В. Сухобоков
д.і.н. І.В. Терпиловський
к.і.н. В.Л. Миц
д.і.н. Н.О. Гаврилюк, головний редактор

Укладач: д.і.н. Н.О. Гаврилюк

Рецензенти: д.і.н. Г.І. Шаповалов, д.і.н. В.М. Зінько

Друкується за постановою Вченої ради ІА НАН України № 7 від 5 жовтня 2006 р.

А 87 Археологічні дослідження в Україні 2004-2005 рр.: Збірка наукових праць / За ред. Н.О. Гаврилюк. — Вип. 8. — Київ-Запоріжжя: ІА НАН України, Дике Поле, 2006. — 540 с. ISBN 966-8132-81-5

У 122 публікаціях (19 відносяться до польового сезону 2004 р.; 94 — до 2005 р.; 2 — науковому фонду ІА НАНУ; 5 — методам природничих наук в археології; 2 — актуальним питанням польової археології; 4 — хроніці та інформації) з багатьма ілюстраціями 198 авторами представлені результати розкопок та розвідок всіх археологічних культур України.

Для археологів, істориків, антропологів.

ББК 63.4 я5 (Укр.)

А 87 Археологические исследования в Украине 2004-2005 гг.: Сборник научных трудов / Под ред. Н.А. Гаврилюк. — Вип. 8. — Киев-Запорожье: ИА НАН Украины, Дикое Поле, 2006. — 540 с. ISBN 966-8132-81-5

В 122 публикациях (19 относятся к полевому сезону 2004 г.; 94 — к 2005 г.; 2 — Научному фонду ИА НАНУ; 5 — методам естественных наук; 2 — актуальным (болезненным) вопросам археологии; 4 — хронике и информации с многочисленными иллюстрациями 198 авторами представлены результаты раскопок и разведок всех археологических культур Украины.

Для археологов, историков, антропологов.

ББК 63.4 я5 (Укр.)

Archaeological Researches in Ukraine 2004-2005: Collection of scientific works / Editor N.A.Gavriliuk. — Issue 8. — Kiev-Zaporizhzhia: IA NAS Ukraine, Dikoe Pole, 2006. — 540 p. ISBN 966-8132-81-5

By 198 authors in 122 publications (19 of them concern the field season of 2004; 94 — 2005; 2 — Scientific Fund of Institute of Archaeology of NASU; 5 — questions of technique of natural sciences; 2 — trigger points of the Ukrainian archaeology; 4 — chronicle and data) with numerous illustrations are submitted results of excavations and reconnaissances of all spectrum of archaeological cultures all over Ukraine.

For archaeologists, historians, anthropologists.

© Інститут археології НАН України, 2006
© Автори статей, 2006
© Н.О. Гаврилюк – укладання, 2006
© Дике Поле, 2006

Кротова О.О.*, Старкін А.В., Логвиненко В.М., Сніжко І.А.,***
Грибченко Ю.М., Куренкова О.І.

*Інститут археології НАН України, **Палеонтологічний музей НАН України,

***Харківський історичний музей, ****Інститут географії РАН

Дослідження Амвросіївського пізньопалеолітичного комплексу

Кротова О.О., Старкін А.В., Логвиненко В.М., Снежко І.А., Грибченко Ю.М., Куренкова О.І. **Исследования Амвросиевского позднепалеолитического комплекса.** Представлены предварительные итоги раскопок Амвросиевского палеолитического комплекса – стоянки и костяка бизонов, проведенных в 2005 г. Дана краткая характеристика особенностей топографии, геоморфологии и стратиграфии памятника, условий залегания культурных остатков. Сделаны предварительные выводы, подтверждающие либо уточняющие данные о функциональной специфике исследованных объектов.

Krotova O., Starkin A., Logvynenko V., Snizhko I., Gribchenko Yu., Kurenkova O. The investigations of the Amvrosievka Upper Paleolithic complex. In this paper the authors publish the preliminary results of the excavations of the Amvrosievka Upper Paleolithic complex in 2005. There are the information about investigations of the base camp and bone bed: topography, geomorphology and stratigraphy, specific accumulation of the cultural remains. The paper reports some preliminary conclusions about functional specific of the parts of site.

Польові роботи на Амвросіївському пізньопалеолітичному комплексі провадилися з середини червня і до кінця вересня 2005 року. Дослідження пам'ятки було продовжено з метою поповнення бази даних, раніше накопичених дослідниками в результаті багаторічних досліджень (Євсєєв 1947, 265-283; Борисковський 1953; Пидопличко, 1956; Кротова, 1986, 2003а, 75-81; 2003б, 2004, 183-198; Кротова, Сніжко 1993, 72-85; Кротова та ін., 2005, 194-199; Krotova and Belan 1993, 125-142; Герасименко, 1994, 261-268) новими палеогеографічними, археологічними і палеонтологічними даними, необхідними для реконструкції природного середовища та характеру адаптації до неї пізньопалеолітичних мисливців на бізонів Приазов'я.

В результаті робіт 2005 року вже в польових умовах отримано деякі попередні спостереження і результати для визначення характеру природних процесів та особливостей накопичення культурних шарів, вирішення проблеми функціональної специфіки певних ділянок комплексу, які, звичайно, можуть бути доповнені та уточнені після обробки колекцій і зразків в лабораторних умовах.

Отримано також нові дані для реконструкції способів та етапів утилізації мисливської здобичі амвросіївськими мисливцями і зв'язку їх з певними ділянками комплексу. Поповнено колекції кам'яних та кістяних знарядь, отримано дані для вивчення технології їх виготовлення та використання (для частини нових знахідок вже зроблені визначення трасологами ПМК РАН, С-Петербург).

У процесі розкопок продовжували застосовувати впроваджену в 1980-і роки *методику дослідження* товщі культурних відкладів тонкими (5-10 см) умовними горизонтами, яка дозволяє максимально фіксувати знахідки і особливості культурного шару. Під час польового сезону 2005 року на пам'ятці було проведено наступні роботи.

Палеогеографічні дослідження включали вивчення стратиграфії пам'ятки по трьох розрізах на

кістковищі і одному – на стоянці. Було проведено їх візуальний порівняльний аналіз, зроблено попередні висновки та припущення відносно умов формування культурних шарів обох об'єктів.

Стоянка розташована в складних геоморфологічних умовах – поєднання різних рівнів балкових терас. Виходячи із структури відкладів на ділянці розкопу зі стратиграфічним розрізом глибиною близько 3,0 м основний цикл формування алювію даної, вірогідно, балкової тераси завершився задовго до освоєння ділянки людиною.

Літологічні і структурно-текстурні особливості піщано-суглинистих відкладів товщиною до 2,0 м в нижній частині відкритої товщі свідчать про досить рівномірну акумуляцію матеріалу. Закономірні зміни складу відкладів від піщаних до супіщано-глинистих і глинистих (у верхній частині пачки) характерні для балкового алювію. Контактна зона між балковим алювієм і покривними суглинками, що їх перекривають, представлена зоною інтенсивного розмиву, який фіксує значну стратиграфічну перерву. У вказаній зоні прослідковуються лінзи, заповнені дрібними уламками, галькою та обкатаними грудочками глини, джерелом котрих могли бути відклади, які раніше перекривали балковий алювій.

У залягаючих вище пізньоплейстоценових відкладах чітко прослідковуються ознаки ґрунтоутворення (слабка гумусованість, скупчення пилюватих карбонатів, структурність породи і т. і.). Цей горизонт ґрунту служить водночас базою для верхньої покривної пачки та для культурного шару, який пов'язаний із щільними супіщано-суглинистими відкладами. Горизонт голоценового ґрунту, що їх перекриває значно переробив та видозмінив як структуру цих відкладів, так і сам культурний шар. Ступінь його впливу змінюється на площі розкопу, що пов'язано з характером мікрорельєфу палеоповерхні, на котрій мешкали люди.

На кістковищі складна будова розрізів, які вміщують скупчення кісток, не дозволяє зро-

бити однозначний висновок відносно умов їх формування без детальних літологічних досліджень. Розміщення кісткових відкладів, вірогідно, пов'язане з перехідними зонами (схили, тиллові шви, бровки) терасових рівнів балок більш пізнього віку, аніж на стоянці.

На досліджених розрізах кістковища (два – на Західному розкопі і один – на Центральному) відмічено ознаки кількох ерозійно-сидиментаційних циклів різної інтенсивності. Найбільш активний делювіальний знос уламкового матеріалу зафіксовано в горизонтах відкладів, що перекривають скупчення кісток. В той же час явних слідів зносу по схилу балки самих кісток не відмічено. Але в період, що передував формуванню культурного шару активність ерозійних процесів була значною. Про неї свідчать скупчення вапнякових валунів та щебеню у піднижжі скупчень кісток.

Літологічні аналізи та більш детальне вивчення змін структури і складу вміщуючих відкладів дозволить чіткіше визначити характер геологічних процесів, що протікали в період формування скупчення та його поховання.

Розкопками досліджувалися одна ділянка кістковища і дві – стоянки.

На кістковищі було продовжено дослідження (16 м²; II умовний горизонт) північно-східної периферійної частини, розпочаті 1989 року (I умовний горизонт) зі слідами особливостей формування культурних відкладів, котрі можуть свідчити як про різні епізоди полювань, так і про спорудження штучної перешкоди для затримання груп бізонів у процесі мисливських операцій. Тут у другому умовному горизонті культурних відкладів було зафіксовано залишки бізонів (*Bison priscus*), представлені як окремими кістками так і деякими частинами скелетів – анатомічними групами (наприклад, сполученнями останків черепів і потиличних кісток, частин хребта, кінцівок).

Серед кісток знайдено кременеві знаряддя – пластинки та відщепи зі слідами використання в якості м'ясних ножів, а також залишки мисливської зброї – фрагменти двох кістяних наконечників списів і декілька мікрівістер-вкладнів до них зі слідами мікрозносу – викришеності в результаті попадання в туші тварин і удару об тверді речі, напевно, кістки забитих тварин (визначення Г.Ф. Коробкової).

Поповнена також зібрана раніше колекція кісток зі слідами давніх зламів і нарізок кременевими знаряддями, яка свідчить про те, що кістковище було не тільки місцем проведення загінних мисливських операцій, але й місцем первинної і, частково, вторинної розробки туш забитих тварин.

На кістковищі цього року вперше було отримано в результаті промивки ґрунту з культурного шару останки гризунів (знаходяться на визначені в Палеонтологічному музеї НАНУ), що важливо для уточнення кліматичних умов часу використання пам'ятки.

Окрім того, на кістковищі (Західний розкоп) досліджено невеликі скупчення кісток (загальною площею близько 3 м²), відкриті стратиграфічними розрізами, які також дали певну кількість фауністичного матеріалу, у тому числі зі слідами діяльності людини і археологічних знахідок – кременевих виробів.

На стоянці: 1) завершено дослідження нижньої частини культурних відкладів (VI – а, б умовні горизонти) в розкопі площею 12 м², розпочаті в 1998 році. Продовжено уточнення зв'язку умовних горизонтів дослідження культурного шару з літологічними відкладами, підтверджено зроблений нами раніше попередній висновок про декілька (мінімум 2) можливих епізоди заселення даної ділянки стоянки, який підтверджується стратиграфічними спостереженнями та аналізом складу археологічних і палеонтологічних знахідок.

2) невеликим (8 м²) розкопом на місці траншеї IX, закладеної 2000 року досліджено верхній умовний горизонт (глибина 0,25-0,35 м) культурного шару на західній ділянці стоянки. Він включає велику кількість визначених кісток і розколотого кременю. Фауністичні залишки представлені переважно фрагментами кісток молодих бізонів, у тому числі, зі слідами давніх зламів з характерними місцями ударів (impact points).

Розколотий кремій у траншеї IX представлено переважно нуклеусами та відходами виробництва, а також знаряддями – різцями, скребками і мікрівістрями-вкладнями до списів. Тут знайдено також зубчасте знаряддя, виготовлене із фрагмента стінки стегової кістки бізона. Воно має сліди обробки – вирізання зубців крем'яним знаряддям та використання – заполірованість поверхні в районі зубців від обробки шкур (трасологічне визначення Г.Ф. Коробкової, В.С. Щелінського та А.М. Усачука). Попередньо ділянка може бути інтерпретована як місце інтенсивного вторинного розбирання частин туш здебільшого молодих бізонів, доставлених з кістковища – місця їх забою та первинної розробки. На її території проходила також інтенсивна обробка кременю – всі етапи від розколювання жовен до виготовлення, підправки та використання знарядь. Тобто, ділянка мала поліфункціональний характер.

Для стоянки отримано нові дані (кістки коня), які підтверджують *багатовидовий склад фауни*, яка, крім бізона (*Bison priscus*), включає коня (*Equus latipes*) і зайця (*Lepus sp*) (Кротова та ін., 2005).

Попереднє узагальнення накопичених даних, включаючи отримані цього року, дозволяють вже зараз підтвердити та уточнити інтерпретацію Амвросіївського комплексу: кістковища – як місця неодноразових колективних полювань на бізонів з наступним первинним і частково вторинним розбиранням туш забитих тварин і стоянки – як базового табору який, очевидно, неодноразово використовувався синхронно із кістковищем.

На території стоянки проходила вторинна розробка та використання м'ясних частин забитих тварин, очевидно, відібраних і доставлених з місця забою. Тут же проходила різноманітна виробнича і побутова діяльність, пов'язана з розколюванням кременю, виготовленням та використанням кременевих знарядь, виготовленням кістяних знарядь, обробкою шкіри тощо. Вже зараз є дані про можливе специфічне функціональне навантаження певних ділянок стоянки, де переважали ті чи інші виробничі або побутові процеси.

Важливо відмітити, що для Амвросіївського комплексу характерне рідкісне поєднання як різнофункціональних місцезнаходжень (стоянка і кістковище), так і різнофункціональний (частото – поліфункціональний) характер їх частин (особливо стоянки), даних про їх неодноразове сезонне використання. Порівняльний аналіз його матеріалів з матеріалами інших палеолітичних стоянок азово-чорноморських степів та використання сучасних методологічних підходів дозволить вивчати адаптації мисливців регіону та їх еволюцію на різних відтинках доби палеоліту.

Датування пам'ятки визначає серія із 16 ¹⁴C дат, отриманих за зразками кісток і зубів із кістковища (14 дат) і стоянки (2 дати). Вони займають часовий інтервал від 21000 до 15000 р.т. Більша їх частина становить групу близьких між собою дат: 19000–18000 років до наших днів. Згідно з техніко-типологічними даними, характерних для колекції кременевого інвентарю, вона належить до *граветтоїдної культурно-технологічної тра-*

Крутилов В.В.

Институт археологии НАН Украины

Раскопки на о. Березань (участок «Т») в 2005 г.¹

Основными задачами археологических исследований на участке «Т» полевого сезона 2005 г. были раскопки территории теменоса и дальнейшее раскрытие так называемой «северной ограды» священного участка. Для этого к северо-восточному борту раскопа 2004 г. была сделана прирезка размерами: 15,00 (с-ю)×5,00 (з-в) м, общая площадь прирезки составила 75 м². Выявлены остатки археологических комплексов первого и второго строительных этапов древнегреческого поселения на о. Березань.

В южной части прирезки были исследованы частично раскрытые в 2004 г. В.В. Назаровым две землянки, относящиеся к первому строительному периоду поселения. Первая, западная, имела овальную в плане форму, размерами: 3,00 (с-ю)×2,25 (з-в) м, глубиной 0,60 м, вырыта в материке. С востока ее прорезала вторая землянка округлой в плане формы, размерами: 2,50 (с-ю)×2,25 (з-в) м, глубиной 0,90 м, также сооруженная в материке.

¹ Работа выполнена в ходе выполнения российско-украинской темы «Античный мир и варвары на юге России и Украины. Ольвия, Скифия и Боспор 4-05/05_01-91114а/Ук.

диції (технокомплексу) з деякими оріньякоїдними рисами (Krotova, 2000, 2004).

Дослідження 2005 року фінансувалися Leakey Foundation, U.S.A. (Фондом Лікі, США).

Література

Борисковский П.И. Палеолит Украины: Историко-археологические очерки // МИА, 1953. – № 40.

Герасименко Н.П. Реконструкція природного середовища давньої людини на стоянці Амвросіївка // Археологический альманах. – № 3, Донецк, 1994.

Євсєєв В.М. Палеолітична стоянка Амвросіївка // Палеоліт і неоліт України. Київ, 1947. Т. I.

Кротова О.О. Граветтоїдні технокомплекси Північного Причорномор'я // Археологія. – № 2. 2000.

Кротова О.О. Визначення сезону використання Амвросіївського кістковища бізонів // Кам'яна доба України. Київ, 2003. – Вип. 2.

Кротова О.О. Проблеми датування та періодизації пам'яток степової зони доби верхнього палеоліту // Кам'яна доба України. Київ, 2004. – Вип. 4.

Кротова О.О., Сніжко І.А. Сліди утилізації мисливської здобичі в Амвросіївці // Археологія. – № 4. 1993.

Кротова О.О., Сніжко І.А., Логвиненко В.М. Дослідження Амвросіївської стоянки (1998-2004) // Археологічні дослідження в Україні в 2003-2004 роках. Запоріжжя, 2005.

Підоплічко І.Г. Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР. – Вип. 2. – Київ, 1956.

Krotova A.A. and Belan N.G. Amvrosievka. A Unique Upper Paleolithic Site in Eastern Europe // From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic-Paleo-Indian Adaptations. – Ed. by O.Soffer & N.D.Praslov. – Plenum Press, 1993.

По центру второй землянки прослежена ямка от центрального столба перекрытия диаметром 0,25 м. Следует отметить, что дно западной землянки плавно переходит в стенку восточной, то есть, скорее всего, на определенном этапе обе землянки сосуществовали, и первая служила лежанкой второй. Это доказывает и идентичный материал заполнения землянок, относящийся к концу второй-третьей четвертей VI в. до н.э. Здесь присутствуют фрагменты лесбосских красноглиняных амфор архаического типа, клазоменских и милетских амфор третьей четверти VI в. до н.э. (Монахов, 2003), фрагменты амфор в стиле *Fikellura* (вторая половина VI в. до н.э.), хиосских кувшинчиков (первая половина VI в. до н.э.), североионийских тарелок середины VI в. до н.э.

Еще одна землянка раскрыта в северной части прирезки, ниже грабительского покопа. Она выявлена сегментом, размерами: 3,00 (з-в)×1,55-2,40 (с-ю) м, уходит в северный и восточный борта раскопа. Землянка прослежена с уровня полевки, ее глубина – 0,65 м.

На расстоянии 0,93-1,15 м от восточного борта раскопа и на 1,05 м от северного на полу